

Libris .RO

Respect pentru oameni și cărți

GEORGES MINOIS

ISTORIA
EVULUI
MEDIU

O MIE DE ANI DE SPLENDOARE
ȘI TICĂLOȘIE

Traducere din limba franceză și note de
DORU MAREȘ

ORION

CUPRINS

<i>Cuvânt-înainte</i>	7
PARTEA ÎNTĂI: 400-1000	
VREMEA ORIENTULUI ȘI VÂRSTA ILUZIILOR	19
1. Prăbușirea Occidentului (secolul al V-lea)	24
Imperiul Roman spre anul 400: un stat bolnav și opresiv.....	25
O economie sufocată de obligații	29
O nouă forță: creștinismul	31
Ruptura din 395	34
De la catastrofă (410) la naufragiul Occidentului (476)	36
Imperiul din Orient între anii 395 și 528	39
Theodoric și regatul ostrogot	42
Avântul francilor: Clovis și fiii lui	44
2. Bizanțul și regatele barbare (secolele VI-VIII)	49
Iustinian și cucerirea Vestului (527-565)	49
Mărirea și decăderea imperiului lui Iustinian	53
Perioada tulburărilor (565-610)	56
Dinastia Heraclizilor (610-711)	59
Afirmarea civilizației bizantine	62
Italia, Spania și Britania	67
Vieșitudinile Merovingienilor	68
De la Merovingieni la Carolingieni (751)	72
Germanizarea Occidentului	75
O creștinare mai degrabă cantitativă decât calitativă	81
3. Șocul islamului (630-750)	85
Mahomed (aproximativ 571-632): o personalitate tulbură	85
Începuturile islamului: violență, confuzie și separări	88
Expansiunea islamică prin războiul fulger (632-751)	92
Șocul cuceririlor arabo-musulmane și repercusiunile lui	95

Arabizarea și islamizarea cuceririlor	97
750: de la Umayyazi la Abasizi	100
4. Bizanț și Bagdad: Gloria Orientului (secolele VIII-X)	102
Dinastia Isauriană de la Bizanț (717- 802)	103
Iconoclasmul și domnia Irinei	105
O perioadă tulbură (802-867)	108
Vasile I (867-886) și succesori săi (886-963):	
renașterea bizantină	112
Vasile al II-lea (963-1025): apogeul Bizanțului	116
Abasizii: eșec politic și reușită economică (750-1075)	120
Bagdad, colosul Orientului	123
Mărirea și decăderea culturală	
și politică a lumii musulmane	127
5. De la Carol cel Mare la Otto sau de la Imperiul franc	
la Imperiul germanic (secolele VIII-X)	131
Pepin cel Scurt: afirmarea Carolingienilor (751-768)	132
Carol cel Mare: edificarea unui imperiu (768-814)	134
800: Carol cel Mare împărat. Implicațiile unui gest	138
Ce fel de imperiu? Un stat puternic, sprijinit pe Biserică	141
Economie și societate: importanța lumii rurale	146
Renașterea carolingiană: o realitate	150
Explozia Imperiului carolingian: Verdun (843)	152
Secolul al X-lea: haos și fărâmițare politică	157
Sfârșitul Carolingienilor (987) și resuscitarea	
Imperiului de către Otto (962)	161
Speranțele pentru anul 1000	164

PARTEA A DOUA: 1000-1300

TIMPUL OCCIDENTULUI ȘI VREMEA RAȚIUNII

6. Declinul Orientului: Slăbiciuni politice	
și blocaje culturale	174
Conflictele interne ale lumii musulmane	
din secolul al XI-lea: Fatimizii și Selgiucizii	174
Al-Andalus și Ifriqiya: crizele hilaliană și almoravidă	
(secolul al XI-lea)	178
Impactul cruciadelor și redresarea prin Saladin și almohazi	180
Mongolii și Reconquista:	
dezastrele secolului al XIII-lea pentru islam	183
Imperiul Bizantin în defensivă (secolul al XI-lea)	188
Bizanțul, victimă a turcilor și a principatelor latine	
(secolul al XII-lea)	192

Catastrofa din 1204 și paranteza latină (1204-1261)	195
O tresărire efemeră (1261-1321)	197
7. Afirmarea Occidentului: Creștinătatea	
între teocrație și cezaropapism	200
Scandalul investiturilor: de la Canossa la Worms (1077-1122)	201
Puteri și slăbiciuni ale împăratului și ale papei	204
Avântul puterii pontificale în secolul al XII-lea	208
Apogeul teocrației: Inocențiu al III-lea (1198-1256)	212
Bătălia finală împotriva „Antihristului“	
Frederic al II-lea (1220-1250)	215
Papa, învingătorul puterii imperiale?	218
Papa învins de puterea regală	
(Bonifaciu al VIII-lea și Filip cel Frumos, 1294-1303)	223
8. Monarhiile feudale și expansiunea europeană	229
Atuurile Capetienilor	230
Începuturi dificile (secolele XI-XIII)	233
De la Filip al II-lea la Filip al IV-lea: apogeul dinastiei	
(secolul al XIII-lea)	236
Monarhia feudală după model franțuzesc:	
extinderea puterii regale	241
Anglia, de la William Cuceritorul la Richard Inimă-de-Leu:	
o monarhie scipitoare (1035-1099)	245
Limitele Plantagenetilor, de la <i>Magna Charta</i> la creșterea	
importanței Parlamentului (1199-1327)	249
Nordul și Estul: scandinavii, <i>Drang nach osten</i> și slavii	253
Sudul: Reconquișta, aragonezii, normanzii și angevinii	256
Cruciadele: origini și motivații	261
De la Clermont la Tunis: epopeea cruciaților (1095-1270)	264
9. Biserica, societatea și cultura:	
Un ideal al credinței și al rațiunii	269
Ascensiunea dialecticii în secolul al XI-lea:	
Anselm de Canterbury	270
Bătăliile rațiunii în secolul al XII-lea:	
Abélard contra Sfântului Bernard	273
Biserica are controlul culturii:	
universitățile din secolul al XIII-lea	278
Contestări și represii	283
Omniprezența Bisericii în viața cotidiană	288
Biserica, mariajul și procreația	292
Biserica, paznic al păcii sociale	297
Biserica, factor de raționalizare a dreptului	300

10. Economia și societatea unei lumi (prea) pline:

Limitele unui ideal staționar	302
Creșterea demografică excesivă și cauzele ei	303
Creșterea agricolă insuficientă: randamente și defrișări	307
Consecințele suprapopulării: agravarea tensiunilor sociale	310
Suprapopulara, factor de intoleranță și de colonizare	314
Nobili, seniori și vasali	316
Senioriile, cadre de bază ale lumii rurale	319
Fenomenul urban: creșterea orașelor și nașterea administrațiilor locale	324
Meșteșugurile și comerțul între reglementare și morală	330
Biserica, banii, moneda și târgurile	332
Semnele prevestitoare ale crizei	337

PARTEA A TREIA: 1300-1500

VREMEA APOCALIPSEI ȘI VÂRSTA TRANZIȚIEI

11. Cavalerii Apocalipsei:

Foametea, războaiele, ciuma și sechelele lor	346
„Totul merge rău“ (Eustache Deschamps): culoarea întunecată a unei epoci	348
Foametea: marea revenire din 1315 și urmările ei	353
Ciuma. Debarcarea Morții negre în 1348 și revenirile ei	358
Moartea neagră, factor al haosului	360
Războiul: bilanțul uman după două veacuri de conflicte sălbatice	364
Marile Companii, jefuitori și „căimans“	368
Militarizarea spațiului și cultura violenței	371
Identități naționale și xenofobie	375

12. Spirite dezorientate: Fisurile creștinătății

și divorțul cuplului credință-rațiune	379
Papii de la Avignon sau „prizonieratul în Babilon“ (1309-1378)	379
Reluarea luptei dintre papă și împărat: Bula de aur (1356) și declinul autorității	382
Marea Schismă, de la 1378 la Conciliul de la Konstanz (1414-1418) ...	385
Conciliarismul și aspirațiile către o reformă religioasă	389
Fisurile creștinătății și creșterea sentimentelor naționale	394
<i>Devotio moderna</i> și revenirea iraționalului profetic	397
Occam și briciul lui: divorțul dintre credință și rațiune	401
Noii intelectuali	404
Tiparul, groparul Evului Mediu	408

13. Un Occident divizat:

Către monarhiile naționale	412
Disparația ideii de cruciadă	413
Războiul de o sută de ani (I): prăbușirea Franței (1340-1364)	419
Războiul de o sută de ani (II): șanse și neșanse ale Angliei (1364-1453)	423
Cazul englez: Războiul celor Două Roze și urcarea pe tron a Tudorilor (1455-1509)	429
Cazul francez: eliminarea ultimelor mari fiefuri (1461-1515)	433
Puterile emergente: Spania și Portugalia, războaiele civile pentru împărțirea lumii	437
La est și la nord: regate și imperii în schimbare	441
Italia lui Machiavelli, laboratorul noii politici	445

14. Un Orient reunificat:

De la Imperiul Bizantin la Imperiul Otoman	452
Iremediabilul declin al Bizanțului în secolul al XIV-lea	453
Situația dramatică a Imperiului în jurul anului 1400	457
Eșecul unirii bisericilor (Conciliul de la Florența, 1439)	459
Către căderea Imperiului Bizantin	462
Asediul și cucerirea Constantinopolului (29 mai 1453)	466
Imperiul Otoman al lui Mahomed al II-lea, moștenitorul Bizanțului	469

15. O economie în schimbare: Către domnia banului

Criza senioriei	475
Haosul nobilimii	478
O lume rurală în schimbare și în revoltă	480
După 1450: către senioria-întreprindere	485
Dezvoltarea urbană	488
Dezvoltarea producției și a schimburilor	491
Irezistibila ascensiune a oamenilor de afaceri	495
Comerțul și banca, factori ai evoluției culturale	500
Tulburările urbane, dovezi grăitoare ale mutației economice și sociale	502

*Epilog: De la Evul Mediu la Renaștere sau de la sfânt
la marea personalitate* 507

<i>Cronologii</i>	512
Viața politică și militară	512
Evenimente economice, sociale și culturale	516
<i>Hărți</i>	519
<i>Bibliografie sumară</i>	525

PARTEA
ÎNTÂI

400-1000

VREMEA ORIENTULUI
ȘI VÂRSTA ILUZIILOR

În jurul anului 400, Europa și, în special, lumea mediteraneană, intră într-o fază a extremelor turbulențe, care va dura cel puțin șase sute de ani. Evul Mediu s-a născut din haosul provocat de prăbușirea și de fărâmițarea enormului bloc politic pe care-l constituise Imperiul Roman. Începe o perioadă interminabilă de confuzie, de războaie, de mișcări de populație, de tulburări economice, sociale, politice, în fața cărora prima reacție a istoricului este descurajarea. Cu atât mai mult cu cât sursele utilizabile pentru a-i reconstitui povestea sunt la fel de confuze ca faptele cărora se presupune că le-ar sta martore: fragmente de ruine scoase la lumina zilei din întâmplare, în cadrul unor șantiere pentru lucrări publice, povestiri dezordonate, lacunare, contradictorii, ilizibile, încărcate de miraculos și de ținte escatologice și apologetice, precum hagiografiile, analele monastice, cronicile, toate acestea urmând criteriile absolut străine exigențelor intelectuale moderne. Din toate punctele de vedere, întrăm, pentru șase sute de ani, în ceea ce istoricii anglo-saxoni numesc pe bună dreptate „timpul întunecat”, *Dark Ages*.

Invers decât ar vrea să ne facă să credem actuala modă a reabilitărilor și a punerilor în cauză de toate soiurile, cu scop în primul rând comercial, ceea ce nu reprezintă o chestiune conceptuală, admirația pe care o poate îndreptăți o bijuterie merovingiană nu trebuie să mascheze faptul că Europa secolelor al V-lea-al X-lea s-a scufundat într-o adevărată regresie culturală, pe care istoricii pozitivști au botezat-o cu un termen azi tabu: „civilizație barbară”. Este suficient să pătrunzi în povestirile epocii pentru a constata adecvarea termenului.

Mai degrabă decât să negăm realitatea anilor întunecați, ar fi mai bine să le studiem cauzele și diferitele lor aspecte. Bineînțeles, noaptea nu s-a abătut cu brutalitate asupra unui Imperiu Roman strălucitor, iar moravurile barbare nu au fost rezultatul exclusiv al invaziei triburilor germanice. În anul 400, Imperiul Roman era deja bolnav, măcinat de evoluții interne neliniștitoare, pe care trebuie să începem prin a le expune. Evul Mediu se naște în egală măsură din descompunerea internă a lumii romane și din invazia popoarelor germanice. Adevăr valabil în special pentru acea realitate majoră a timpurilor medievale care este ruptura dintre Est și Vest, ruptură care a generat o ostilitate de lungă durată între cele două. Separarea oficială dintre Imperiul Roman de Răsărit și Imperiul Roman de Apus, din anul 395, nu este consecința invaziilor, ci le precede, iar acestea vor face, ulterior, despărțirea definitivă. Din secolul al V-lea până în secolul al X-lea, dominația blocului oriental este incontestabilă. În timp ce Occidentul se prăbușește și pierе în convulsiile regatelor barbare, Bizanțul se prezintă ca o a doua Romă, elaborând o civilizație originală, bazată pe autocrație și pe creștinism, care-i fascinează pe occidentalii încremeniți în conflictele lor interne. În secolul al VII-lea, se ivește pe neașteptate un al treilea partener care amenință un moment să înghită și Estul și Vestul, înainte de a fi blocat, spre anul 750: Islamul. Începând de atunci și pentru tot restul Evului Mediu, trei lumi își împart Eurasia: lumea creștinătății romane, la vest, lumea creștinătății bizantine, la est și lumea arabo-musulmană, în sud și sud-est.

Până către anul 1000, în pofida efemerelor tentative de unificare și de renaștere a unui imperiu roman occidental, prin carolingieni și prin ottonieni, Vestul nu reușește să își regăsească stabilitatea, în timp ce Orientul, de la Bizanț la Bagdad, dă dovada unei bogății și a unei superiorități al căror rafinament nu exclude sălbăticia. Povestea acestor șase secole este de o asemenea complexitate, încât, în fața istoricului, se ridică următoarea dilemă: fie se scufundă în relaționarea evenimentelor haotice ale acelei perioade lungi și obscure, împotmolindu-se rapid în intrigile unor Chilperic, Nicefor Focas și, de partea cealaltă, ale lui Abd al-Malik, fie se ridică deasupra acestui amestec confuz și, privind lucrurile într-o absolută generalitate, sintetizează și schematizează riscând caricaturizarea. Altfel spus: fie alegi să fii complet și obscur în zece volume, fie rezumi și interpretezi în câteva pagini. Exigențele editoriale ale vremii noastre grăbite nu ne lasă nicidecum dreptul la alegere.

Să spunem deci că, pe de o parte, ceea ce ni se pare a caracteriza istoria secolelor al V-lea-al X-lea este, pe de o parte, poziția dominantă a lumii orientale și, pe de altă parte, rolul esențial al marilor iluzii în mentalitatea colectivă. Trăsătura caracteristică a epocilor tinere: primele etape sunt marcate de ambiții cu atât mai mari cu cât nu este conștientizată insuficiența mijloacelor prin care acestea ar putea fi împlinite. Naivitatea și inconștiența generează speranțe din cele mai nebunești, a căror vană urmărire cauzează inevitabile violențe și frustrări. Veacurile întunecate ale Evului Mediu întrețin iluzii politice, dintre care principala este veșnicia lumii romane: regii barbari ai Occidentului, la fel ca bazileii de la Constantinopol, au ca scop imposibilul ideal al resuscitării ori al prelungirii Imperiului Roman. La care se adaugă iluziile religioase: păgânismului politeist al lumii romane îi succed monoteismele, creștin și musulman, care au vocația universalismului – credincioșii urmează visul triumfului dumnezeului lor unic în întreaga lume. În sfârșit, iluziile culturale: curios lucru, anii întunecați ai Evului Mediu sunt, totodată, epoca enciclopediștilor; în fiecare dintre societățile respective, intelectualii alcătuiesc bilanțul cunoașterii omenești, bazată pe cărțile sfinte și pe cuceririle științifice moștenite de la antici, imaginându-și că această cunoaștere este completă și definitivă, iluzie a unei lumi simpliste, care crede că posedă explicația ultimă a universului grație revelației. Abia în epoca următoare, întoarcerea la rațiune le va aduce mai multă modestie acestor pitici cățărați pe umerii uriașilor.

1

PRĂBUȘIREA OCCIDENTULUI (SECOLUL AL V-LEA)

În anul 395, la moartea împăratului Teodosiu cel Mare, Imperiul Roman este oficial împărțit între cei doi fii ai acestuia: Arcadius devine împărat în Orient, la Constantinopol, iar Honorius, în Occident, la Roma. În 476, conducătorul barbar Odoacru îl obligă pe ultimul împărat al Imperiului Roman de Apus, Romulus Augustulus, să abdice și să trimită însemnele imperiale la Constantinopol, proclamându-se rege al Italiei. Nu mai rămâne decât un singur imperiu, cel oriental. În decursul celor optzeci de ani care despart aceste două date cruciale, se produce tranziția de la Imperiul Roman la Evul Mediu. Trecerea de la un termen geopolitic (Imperiul Roman) la unul cronologic (Evul Mediu) este revelatoare: înlocuirea noțiunii spațiale cu una temporală indică pierderea unității geografice în favoarea simultaneității. Elementul comun nu mai este spațiul, ci data: se intră în istorie.

Între 395 și 476, romanitatea supraviețuiește, însă tăiată în două imperii, iar între acestea, diferențele sunt deja evidente. Global, lumea romană are încă o înfățișare impozantă. Sigur, e înconjurată de popoare barbare, dar pare pe cale de a le fagocita dându-le pământuri, încorporându-le în armata sa, incredințându-le posturi în înalta administrație, în așa fel încât asimilarea acestor străini întreține iluzia eternității lumii romane întinse prin acest sânge proaspăt: „Știm că nu va exista niciodată revoltă împotriva statului, întrucât Imperiul Roman îți va aparține în veci ție și urmașilor tăi”, îi declara retorul bordelez Pacatus împăratului Teodosiu, în anul 388.

IMPERIUL ROMAN SPRE ANUL 400: UN STAT BOLNAV ȘI OPRESIV

Geografic vorbind, Imperiul e intact, o masă uriașă de la Zidul lui Hadrian până în Egiptul de Mijloc și de la coastele portugheze până în răsăritul Asiei Mici. Occidentul este împărțit în opt diocenze – Italia Suburbicaria¹, Italia Annonaria², Vineză, Galeză, Bretania, Panonia, Spania, Africa –, la fel și Orientul: dioceza Traciei, a Daciei, a Macedoniei, a Achaiei (provincie proconsulară), a Asiei, a Pontului, a Orientului și a Egiptului. La nord, predominau frontierele naturale (Rinul, Dunărea) sau construite (Zidul lui Hadrian); la est și la sud, în regiunile semideșertice, granițele sunt mai instabile. Pe hartă, ansamblul e clar și impunător. În teren, lucrurile nu mai stau chiar așa, întrucât, în timpul secolului al IV-lea, popoarele germanice au trecut de mai multe ori peste *limes*, frontierele fortificate: unele dintre acestea s-au stabilit în interiorul Imperiului, ca vizigoții în Panonia, în vreme ce perșii rămăneau un pericol permanent.

Imperiul, pe de altă parte, nu mai era chiar atât de sănătos. Densitatea populației stagna, dacă nu cumva chiar dădea înapoi și ca efect al incursiunilor barbare, dar și al accidentelor naturale precum ciuma bubonică din 442, din Italia, din Galia și din Spania, foametea din 409 și 411, din aceleași zone, și cea din 450, din Italia. Regiuni întregi au fost depopulate, după cum stau mărturie termenii oficiali *tractus* ori *saltus* care desemnează terenuri necultivate, păduri, mlaștini, stepe. În respectivele regiuni, îndeletnicirile erau culesul fructelor, al ciupercilor, al melcilor, creșterea extensivă a animalelor, vânătoarea, se produceau sare și *garum*, sos care era utilizat în aseasonarea diferitelor feluri de mâncare, iar statul exploata minele și carierele: fier, din Noricum (Bavaria și Austria), Iliria, Spania, Cévennes, cositor, din Galicia, dar și plumb și argint.

Zonele subpopulate se aflau mai ales în spatele frontierelor fortificate, în Iliria, Panonia, Noricum, Italia de Nord, Galia de Nord, Bretania, Mauritania. Cam peste tot, însă lipsea mâna de lucru și se înmulțeau măsurile pentru menținerea pe loc a celei care încă mai exista.

¹ Cele șapte diocenze suburbane – *suburbicarius* –, din jurul Romei.

² Orașele și ținuturile care aprovizionau Roma.

Sigur că erau sclavii, mereu la fel de numeroși, proveniți din zone frontaliere precum Panonia sau Mauritania. Aceștia însă se înmulțeau rar, iar randamentul în muncă era slab. Pentru a-i motiva, li se atribuia o bucată de pământ care era vândută odată cu ei: sclavul „cazat“ și pământul lui alcătuiau o unitate indisociabilă. Sclavul care capătă siguranța locului de muncă nu plătește impozit și nu este obligat să facă serviciul militar, își vede astfel ameliorată soarta, în schimb micul țăran liber, copleșit de taxe și de impozite, este deseori obligat să își vândă pământul și să devină colon cu parcelă luată în arendă, legat astfel de glic, liber juridic, dar plin de datorii, deci nemaiavănd dreptul să părăsească domeniul pe care e angajat. Degradarea condiției țăranelui, transformarea micului proprietar în colon și a colonului în sclav au fost descrise de călugărul Salvien, în secolul al V-lea: „Când micii proprietari și-au pierdut casa și pământul, fiindcă li s-a furat sau au fost alungați de agenții fiscalului, s-au refugiat pe domeniile celor bogați și le-au devenit coloni... Toți cei așezați pe pământurile celor bogați se transformă de parcă ar fi băut din cupa lui Circe și ajung sclavi.“

Țăranului obligat să își piardă libertatea, dar care încerca să evite colonatul, îi rămânea doar o soluție: fuga și căutarea unui protector puternic, conform vechii practici romane a patronatului; „patronul“, mare proprietar, bucuros că a găsit mână de lucru în acea perioadă de penurie, acorda protecție omului liber, dar fugar, în schimbul unor servicii reciproce. Această practică, însă, a contribuit la slăbirea statului, în sensul în care cea mai mare parte dintre acești țărani provenea de pe domenii fiscalizate, adică de pe proprietăți imperiale, unde erau striviți de impozite, ajungând acum să întărească situația mâinii de lucru și a trupelor private ale marilor proprietari. În acele vremuri tulburi, a te pune sub protecția unui om puternic, cu prețul libertății, era o reacție naturală, care nu va face decât să se accentueze în primele secole ale Evului Mediu.

Fuga de apăsarea excesivă a statului a ajuns, în secolul al V-lea, o metodă de supraviețuire. Sub presiunea necesității, puterea imperială ajunsese tot mai opresivă: impozitele, serviciul militar obligatoriu, diversele servicii împovărau oamenii liberi care căutau protecția patronilor privați. Greutatea taxelor și a impozitelor ajunsese insuportabilă, manifestându-se sub două forme: un impozit personal, capitațiunea, și unul funciar, care necesita aducerea la zi a cadastrului și a

recensămintelor la fiecare cincisprezece ani, lucru care genera o mulțime de contestații. Pentru fiecare astfel de perioadă de cincisprezece ani – indicțiune –, statul fixa cuantumul impozitelor, iar percepția lor era încredințată unei persoane private, decurionul, responsabil cu colecta din bunurile personale. Ca urmare, apărea tendința de a solicita respectivele încasări cu o anume brutalitate, ceea ce nu făcea decât să sporească lipsa de popularitate a statului și furia contribuabililor.

În orașe, magistraturile erau exercitate de către curiali, numiți de consiliul decurionilor, curia. Funcția de curial era temută, întrucât veniturile comunităților fiind aproape dispărute, curialii erau obligați să achite din banii personali lucrările necesare și jocurile publice, ca să nu mai adăugăm că respectivele responsabilități îi îndepărtau de îndeplinirea profesiunilor lor. Orice mijloace erau bune pentru a fugi de acele însărcinări: angajarea în armată, în cler, intrarea în mănăstiri și, pentru cei mai avuți, pătrunderea în rândurile nobilimii senatoriale. În fața aceluia scapă-cine-poate care amenința să secătuiască recrutările pentru funcțiile publice, împăratul Majorian a încercat, în anul 458, să întărească obligațiile colegiilor curiale. Degeaba. Orășenii, la fel ca țărani, pierduseră înțelesul noțiunii de stat, iar acesta, înmulțind legile care interziceau schimbarea statutului social al fiecăruia, nu făcea decât să sporească rezistența și fuga de responsabilități. Pentru a putea scăpa de mașinăria statală, cei obligați s-o facă se refugiau în clientela unui patron sau în alte legături de la om la om.

Puterea imperială, confruntată cu astfel de dezertări masive, devenea tot mai constrângătoare, mai birocratică și mai copleșitoare. Funcția imperială, pusă într-o poziție stânjenitoare din cauza comploturilor, a asasinatelor, a revoluțiilor de palat, a puciurilor, se împoțonează cu titluri din ce în ce mai orbitoare și mai găunoase, care ascund ineficient prăbușirea prestigiului. Împăratul e „sacru“ și, conform tradiției juridice romane, se presupune că guvernează respectând legea: „Împăratul promulgă legi și e cel dintâi care le respectă“, spune Sfântul Ambrozie. Aceste legi sunt scrise și grupate în coduri din ce în ce mai impunătoare, precum *Codexul Theodosian*, promulgat în anul 438. Legile făceau diferența dintre dreptul privat și dreptul public, ceea ce, teoretic, era o garanție în sensul libertăților cetățenilor. În realitate, statul de drept era amenințat în permanență prin folosirea forței, iar împăratul era înconjurat de generali care puteau deveni